

Uluslararası Uyghur Ara tirmaları Dergisi, Sayı: 1/1 2013, Sayfa: 67-74.
Xelqara Uy ur Tetqiqati Journali, San: 1/1 2013, Sehipe: 67-74.
International Journal of Uyghur Studies, Volume: 1/1 2013, Page: 67-74.

BA LAN UÇTA ANA T LN ALD DA ÖGET ZÖRÜRL G N Ń LM Y ASASL R

Erkin S D Q*

LKÖ RET MDE ANAD L N ÖNCE Ö RET LMES N N B L MSEL TEMELLER

ÖZET

Çin hükümeti 1992 yılında Uyghur bölgesinde “çift dilli e itim” politikasını uygulamaya koydu. Ondan sonra bu politika gittikçe güçlendirilerek günümüze gelindi inde Uyghurca e itim dili olmaktan çıkarıldı. Bugün Uyghur çocuklarına kre ve ilkokul 1. sınıftan itibaren sadece Çince ö retilmekte ve bütün dersler Çince verilmektedir. Uyghur çocuklarının ilkokul 1. sınıftan itibaren ana dili bırakıp Çince ö renmeleri, ayrıca bütün dersleri Çince dinlemeleri, Amerika gibi geli mi ÷lkelerde konuyla ilgili yapılan bilimsel ara tirmaların sonuçlarına göre tamamen yanlı olup, bu çocukların dil ve ilim ö renme sürecini a ır derecede olumsuz etkilemektedir. Bu makalede çift dilli e itim ile ilgili bugüne kadar yaptı ım ara tirmaların bilimsel sonuçları ortaya konulmu tur.

Anahtar Kelimeler: Uyghur, Çift Dilli E itim, Çin Dili, Okul, Yabancı Dil.

67

THE SCIENTIFIC BASES OF TEACHING MOTHER TONGUE FIRSTLY IN ELEMENTARY SCHOOLS

ABSTRACT

The Chinese government started a so-called “bilingual education” policy on a trial-basis in 1992 in the Uyghur Region. After that the Chinese government gradually strengthened this policy year-by-year. As of today, the Uyghur language was forcefully eliminated from the language of instruction at all Uyghur schools. Now Uyghur kids are being taught only Han Chinese language. Such a policy violates the scientific findings of a lot of research conducted for tens and hundreds of years in some developed countries such as the US, and may bring some serious harm to Uyghur kids in learning language as well as obtaining various knowledge through schooling. In this paper, I will describe the scientific findings on bilingual education that I have learned until today.

Keywords: Uyghur, Bilingual Education, Chinese Language, School, Foreign Language.

* *Yük. Müh. Dr., NASA - ABD, E-posta: erkinsidiq@gmail.com.*

1. Qo Tilliq Maaripni Yol a Qoyuvatqan Cem'iyetlerniñ Tipleri

Qo tilliq maaripni yol a qoyu tiki éhtiyac ve meqsetke اساسen, dunyadiki dölet ve cem'iyetlerni mundaq üç tipqa ayri mumkin:

1. Dunyavili i niñ éhtiyaci a masli i üçün qo tilliq maaripni yol a qoy an cem'iyet. Yéqinqi bir qançe on yil mabeynide, insanlarniñ dunyavili i seviyeside téz tereqqiyatlar yüz béríp, ki ilerniñ bir dölettin yine bir döletke köçü i künsayin küçeyip mañdi. Bundaq köçü ni keltürüp çiqar an sebeblerdin tövendikiler bar: yax iraq iqtisadiy ert- araitni qo li i , tu u nisbeti tövenlep ketken döletler ta qi emgek küçige éhtiyacliq bolu , ox ami an guruppilar otturisdiki toqunu lar tüpeylidin panahlan uçilar toxtimay sirtqa qaçi , bir guruppa yine bir guruppini ézi ve ékologiyelik balayiapetler yüz béri . Yavropa birlikige eza bolup kirgen döletler otturisdiki iqtisadiy hemkarliqmu a u döletlerdiki emgekçiler ve ularniñ aile teveleriniñ döletler ara erkin yötkilip yürü ini zor dericede ilgiri sürdi. Mu undaq ehval astida ekillengen cem'iyet bir qisim az sanliq millet xelqiniñ bir köp sanliq millet rayoni a yaki ba qa bir döletke köçüp béri idin ekillengen cem'iyet bolup, men u bu yazmamda undaq cem'iyetni 1-tiptiki cem'iyet, dep ataymen. Amérika, Kanada ve Cuñgodiki Xenzular yötkilip bar an az sanliq millet rayonları mana mu undaq cem'iyeti bar dölet ve rayonlarniñ misali bolalaydu. Çet eldiki qo tilliq maarip to risidiki tetqiqatlarniñ bir qismi mana mu undaq cem'iyettiki köçmen bolup kelgen xelqiniñ ana tili ve sahipxan millet tilini ögeni i üstide élip béril an.

2. Bir çet el tili ögeni ösmürlerniñ til ögeni ve bilim ali cehettiki tereqqiyati a paydiliq bol anliqi üçün çet el tili oqutu ni yol a qoy an cem'iyet. Amérika ve Yavropadiki tereqqiy tapqan döletlerniñ, undaqla Cuñgodiki Xenzular rayonlariniñ ba lan uç ve toluqsiz ottura mektepleri اساسida ekillengen cem'iyet mana mu undaq cem'iyetniñ misali bolalaydu. Men bu xil cem'iyetni 2-tiptiki cem'iyet, dep ataymen.

3. Eger biz insanlar tarixini obdan tek ürüp köridi an bolsaq, uniñ pütün ceryanida siyasiy cehette üstünlükni igilep tur an millet az sanliq milletlerniñ tilini basturup yaki çeklep kelgenlikini bayqaymiz. Bundaq i lar dunyada hazirmu davamli ivatidu. Buni "til cehettiki irqiy qir inçiliq" dep ata qa bolidu. Bundaq qir inçiliqni emelge a uru niñ اساسiy qorali maarip boluvatidu. Bir az libéralist guruppilar maariptin paydilinip, az sanliq milletlerni çoñ milletniñ içide assimilyatsiye qili siyasetini yol a qoyuvatidu. Natsist-fa istlar a ox a guruppilar bolsa köçmen bolup kelgen az sanliq millet xelqini öz rayoni yaki döletidin qo lap çiqari yaki bolmisa اساسiy éqimni te kil qil uçi cem'iyetniñ içige kirgüzmeslik usulini te ebbus qilivatidu. Men mu undaq i lar mevcut bolup turuvatqan cem'iyetni 3-tiptiki cem'iyet, dep ataymen. Bundaq cem'iyette üstünlükni igeligen millet ba qa milletlerniñ til, medeniyet, irq ve din cehetlerdiki özi bilen bol an perqni öziniñ milliy kimlikige bol an tehdit, dep qarap, bu "mesileler" ni her xil maarip siyaset - tüzümleri arqiliq "hel qili " qa tiri idu. Bundaq cem'iyetniñ bir alahidiligi uki, a u cem'iyette üstünlükni igiligen millet yol a qoy an "assimilyatsiye qili " siyaseti bilen "qo lap çiqari " siyaseti mahiyette ox a nerse bolup, her ikkisi yuqirida til a élin an "mesile" ni "hel qili " ni meqset qil an bolidu. Mu undaq ikki xil siyasetlerniñ astida ya avatqan tili bilen medeniyeti her xil bol an milletler özleriniñ avazini sahipxan cem'iyetke añlitalmaydi an, özleriniñ mevcutluqini sahipxan cem'iyetke körsetelmeydi an bir halette ya a qa mecburi bolidu. Maariptiki assimilyatsiye siyaseti oqu uçlarniñ öz ana tilini saqlap qali i a tosğunluq qilidu. Öziniñ ana tili bilen ana medeniyetini saqlap qal an ki ilerge bolsa "iqtidari töven ki iler", dep qaraydu.

Qo tilliq maaripniñ ni ani bol an xelq ve u xelq ya avatqan makan nuqtasidin qari anda, uy urlar bu üç tip cemiyetniñ heçqaysisi a to ra kelmeydu. Çünki, 1-tiptiki cem'iyet çet eldin köçüp kelgen az sanliq millet xelqiniñ ana tilini saqlap qali i a ve yeñidin köçüp kelgen döletniñ اساسiy tilini ögenivéli i a yardım qili üçün qo tilliq maaripni yol a qoyidu. kkinçi xildiki

cem'iyette yerlik xelqniñ ana tilini esasliq til qilip i letip, ular a bir çet el tili qo umçe ögetilidu. Üçinçi xildiki cem'iyette ba qa rayon yaki çet eldin köçmen bolup kelgen xelqni assimilyatsiye qili meqsetide köçmen milletlerni til cehette çekleydu yaki bolmisa ularni sahipxan dölettin qo lap çiqiridu. undaq bol açqa, hazir Uy urlar duç kelgen ehval yuqiriqi 3 xil ehvalniñ heç qaysisi a ox imaydi an bolup, Uy ur cem'iyeti yerlik milletniñ ana tili öz makanida çeklimege uçravatqan bir cem'iyet bolup turuvatidu.

2. Amérikada Yol a Qoyul an Qo -tilliq Maarip Programmilari

Amérika hökümeti maarip sahesediki mes'ul kadrlar, maarip unaslari ve balalar psixologiyisi mutexassisleri qatarliqlardin te kil tapqan mexsus tetqiqat guruppisi te killep, neççe on yil tek ürü ve tetqiq qili arqiliq 1968-yili tunci qetim "qo tilliq maarip qanuni" ni tüzüp çiqqan. Bu qanunda ana tili Engiliz tili bolmi an oqu uçilarniñ oqu ta alahide éhtiyaci barliqi étirap qilin an. Bu qanun maqullan andin kéyin, Amérikadiki her qaysi mekteplerniñ mes'ullari ve nezariyeçiler qandaq qilip ana tili Engiliz tili bolmi an oqu uçilarni Engiliz tilida ders añliyalaydi an dericege yetküzü usullarini tapip çiqqan. Ular tapqan esasliq usullardin mundaq dört xili bar:

1. Ötkünçi basquç teriqeside ögeti usuli (Engilizçe "transitional bilingual education"). Bu usulda ana tili Engilizçe bolmi an, çet eldin Amérika a köçmen bolup kelgen oqu uçilar ba lan uç mektep oqu ini deslepte Engiliz tilida emes, öz ana tilida ba laydu, hemde Engilizçeni birinçi çet el tili süpetide ögenidu. u arqiliq tedriciy halda esasliq maarip éqimi a qo ulidu.

2. Çöktürüp ögeti usuli (Engilizçe "immersion bilingual program"). Bu usulni bir misal arqiliq çü endürey. Mu u usul boyiçe bol anda, içkiri ölkeleriniñ Xenzu rayonidiki bir qisim Xenzu balalari a yeslidin ba lap hemme dersler Uy ur tilida ötilidi an bolup, ular a Uy ur tili bir ayrim ders süpetide ötülmeydu.

3. erq qilip ögeti usuli (Engilizçe "submersion bilingual program"). Bu usulnima bir misal arqiliq çü endürey. Bu usul boyiçe bol anda, mektep ya idin burun içkiri ölkelerge köçüp bar an Uy ur balalari normal sinipta Xenzu balalar bilen birlikte oquydi an bolup, bu Uy ur oqu uçilar a ayrim Xenzu tilidin ders bérlimeydu. Amérikiniñ bezi tatlaridiki xelq bu usul üstidin erz qilip, bezi tatlar bu usulni "qanunsiz usul" dep çekligen i larmu bar iken.

4. Engiliz tilini ikkinçi çet el tili qilip ögeti usuli (Engilizçe "English as a Second Language program" bolup, uni qisqartip "ESL program" dep ataydu). Bu usul yuqiriqi " erq qilip ögeti usuli" bilen ox i ip kéti an bolup, birla ox imaydi an yeri, ana tili Engiliz tili bolmi an oqu uçilar bir mezgil kündüzdiki dersniñ melum bir qismida mexsus Engiliz tili ögenidu.

3. Ana Tilniñ Tereqqiyati Heqqide Hazir içe Bayqal an Penniy Bilimler

Hazir imaliy Amérika ve Yavropa elleride mevcut bolup tur an 1-tiptiki cem'iyette az sanliq milletlerdin kélip çiqqan oqu uçilar mektep içide öziniñ ana tilida sözle se ten cazasi a uçrimaydu. Lékin, hazir ularniñ qulaqi a quyuluvatqan bir küçlük signal uki, eger siz öziniñni oqutquçiniñ ve cem'iyet öz içige alsun désiniñ, siz çoqum öziniñniñ ana tili ve milliy medeniyetidin yiraqla i iniñ ert. Lékin, bundaq qili balalar a ve ularniñ ailesige nahayiti zor balay-iapetlerni élip kélidu. Bundaq qili balalarniñ normal halda bilim ali i a, hemde perzent bilen ata-ana otturisidiki alaqege zor dericede yaman tesir körsetidu. Dunya étirap qil an maarip unaslarniñ bir ortağ közqara i uki, bir sinipta ötülgan dersler u siniptiki oqu uçilarniñ qabiliyeti bilen talantini östüridi an bolu i kérek. Meyli siz meqsetlik qiliñ yaki çü enmesliktin qiliñ, eger siz balalarniñ tilini ve ularniñ ata-anasi ve bova-momasi bilen bol an munasivetini buzup ta laydikensiz, siz maaripniñ esli meqsetidin pütünley çetnep ketken bolisiz.

Tove Skutnabb-Kangas xanim 1979-yili ne r qildur an bir kitabıda vétsiyeye köçmen bolup kelgen Finlandiyelik balalarniñ oqu-oqutu tiki neticeleri, vétsiye mektepleride élip béril an qo tilliq maarip üstidiki tecribeler ve bu tecribelerniñ neticeleri tepsiliy bayan qilin an. Bu doklatta tövendiki penniy bayqa lar ottura a qoyul an:

- Dersler Finlandiye tilida qançe uzun ötülse, balalarniñ vétsiye tilida ötüngen derslerdiki oqu neticesimu unçe yax i bol an.
- Finlandiye tilida ders élip baqmi an balalarniñ ana til seviyesi zor dericede çékingen, hemde vétsiye tilidimu a u tilni ana til qil an milletniñ seviyesige yételmigen. Bu "kémeytilgen qo tilliq" yaki "yérim qo tilliq" (Engilizçe " subtractive bilingualism, semibilingualism") dep atilidu.
- "Tove Skutnabb-Kangas" xanimniñ periziçe, az sanliq millet balalarini 10 ya qa to u tin burun ana tilda ders ali tin mehrum qilsa, ularniñ tonu iqtidari (Engilizçe "cognitive ability") niñ tereqqiy qili i nahayiti tosquqluqqa uçraydu.

Bügünge qeder çet ellerde ana tilni tereqqiy qilduru niñ zörürlüki to risida élip béril an tetqiqatlarda otturi a qoyul an ilmiy neticelerni tüvendikidek yekünle ke bolidu.

1. Qo tilliq bolu balalarniñ til ve oqu cehettiki tereqqiyatida icabiy rol oynaydu. Eger balalar ba lan uç mektep mezgilide öz iqtidarlarini 2-3 tilda tereqqiy qildursa, ular til ve uni qandaq qilip ünümlük i leti to risida téximu çoñqur çü ençege ige bolalaydu. Eger ikki tilda savatini çiqarsa, ular tilni bir terep qili ta téximu köp praktika qili pursetige éri idu. uniñ bilen ular a u ikki tilda réalliqni qandaq ipade qilidi anliqini séli turup çü eneleydu. Aldinqi 35 yil mabeynide élip béril an 150 tin köp tetqiqat témasi Gérmaniyelik edebiyatçı Goethe dégen mundaq bir gepni nahayiti toluq ispatlap berdi: peqet birla tilni bilidi an ki i u tilni heqiqiy türde bilmeydu. Hazir içe bol an tetqiqat neticeleri ispatli an yene bir nerse uki, qo tilliq balalar uçurlarni ox a bolmi an ikki xil tilda bir terep qilidi anliqi üçün, ularniñ tepekkur qili iqtidari téximu canliq bolup yéti ip çiqidu. Mu undaq bolu niñ bir ipadesi, qo tilliq oqu uçilar imtahanlarda bir tilliq oqu uçilar a qari anda köp yax i bolidu.

2. Balalarniñ ana til seviyesi ularniñ kéyin ögenidi an ikkinçi tildiki seviyesiniñ qandaq bolidi anliqini belgileydu. Ana tili bilen mektep tili ox imaydi an balalar a nisbeten éytqanda, mektepke kiri tin burun ana tilda küçlük esas yaratqan balalarniñ mektep tilini puxta igile iqtidarimu küçlük bolidu. Ata-analar kiçik balasi üçün yéterlik vaqit serp qilip, balasi mektep ya i a to u tin burun ular da ana til söz ibareleri ve çü ençelerini obdan yétildürse, balalar mektepke kirgendin kéyin mektep tilini asanraq ögenip, ba qa oqu timu muveppeqiyetlik bolalaydu. Balalar öyde ana til arqiliq igiligen bilim bilen iqtidar mektepke kirgendin kéyin mektep tilidiki bilim bilen iqtidar a özgeridu. Balalarniñ uqum ve tepekkür iqtidarini tereqqiy qilduru nuqtasidin élip éytqanda, ana til bilen mektep tili öz-ara béqinidi an bolidu. Uqum bilen tepekkür iqtidariniñ bir tildin yene bir til a köçü i qo -yönili lik bolidu. Yeni, mektepte birer qo tilliq programmisi arqiliq ana til tereqqiy qildurulsa, balalar mektep tili to risida igiligen uqum bilen til-savat iqtidari ana til a yökeli du. Qisqisi, eger maarip muhiti her ikki tilniñ teñ tereqqiy qili i a yol qoysa, bu ikki til oqu ta bir-birige yardem qilidu.

3. Mektepte balalarniñ ana til i leti ini küçeyti yal uz ularniñ ana tilini tereqqiy qilduru qa paydiliq bolupla qalmastin, balalarniñ mektep tilidiki her xil iqtidarini tereqqiy qilduru qimu paydiliq. Yuqiridiki bayqa larda körsetip ötkendek, qo tilliq bolu balalarni til cehettiki yéni evzellik bilen teminleydu. undaqla ikki xil tildiki iqtidarlar bir-birige nahayiti béqinidi an bolidu. Eger mektep ana til ögeti ni ünümlük halda yol a qoyidiken, hemde ert- arait yar bergende balalarniñ ana tilidiki savatini toluq çiqiridiken, qo tilliq oqu uçilar mektep oqu ida

téximu yax i neticege éri idu. Uniñ eksiçe, eger balalar ana tilini ta la qa ri betlendürüldiken, hemde u arqiliq ularniñ ana tildiki tereqqiyati keynige çekindürüldiken, ularniñ bilim ali tiki ki ilik ve idiyivi asasi acizla turulidu.

4. Mekteptiki derslerni balalarniñ ana tilida ötü ularniñ mektep tilidiki akadémik tereqqiyati a hergizmu yaman tesir körsetmeydu. Duniyadiki nur un döletler maarip saheside élip béril an tetqiqatlar arqiliq bayqi an bir küçlük höküm u boldiki, bir yax i icra qilin an qo til programmisi oqu uçilarniñ mektep tilidiki tereqqiyati a héç qandaq selbiy tesir körsetmeyle qalmastin, ularniñ ana tilidiki savati bilen ana tilidiki kespiy bilimlerinimu zor dericede östürüdu. Bélgiyeniñ ba lan uç mektepleride yol a qoyul an ana til, Gollandiye tili ve Fransuz tilidin ibaret üç tilda oqu uçilarniñ savatini çiqari programmisi buniñ bir misali bolalaydu. Buniñ ilmiy asasi mundaq. Balalar ana tilda bilim al anda, ular bir tar sézim dairesidiki a u bir tilnile ögenip qalmay, ularniñ mektep tili muhitidimu cari qilduridi an iqtidarları bilen munasivetlik uqum ve eqliy maharetlernimu teñ ögenidu. Ana tilida vaqitni dep béreleydi an balalar vaqit uqumini toluq çü enidu. kkinçi bir tilda vaqitni dep béreleydi an bolu üçün ularniñ vaqit uqumini qayta ögeni iniñ haciti yoq. Ular peqetla özleri allıqaçan ögenip bol an bir eqliy iqtidar a bir yeñi belge tapsila kupaye. Bu xil ehval bilim ali ceryaniniñ yuqiri basquçlaridimu ox a la davam étidu. Yeni, bir mezmun yaki hékayediki asasiy idiye bilen qo umçe idiyelerni perqlendürü , seveb bilen neticeni ayri , pakit bilen pikirni perq éti , bir hékaye yaki tarixniki veqelerniñ vaqit tertipini to ra tizip çiqi qa ox a akadémik ve til savati iqtidari cehette ox imi an tillar otturisida davamlıq alma i yüz bérıp turidu.

5. Balalarniñ ana tili nazuk bolup, mektep hayatiniñ deslepki mezigilidila asanla yoqap kétidu. Mektep tili ana tili bolmi an balalar mektep tili bilen ana tili ox a balalar a qari anda mektep tilida sözle i ni nahayiti tézla ögenivalidu. Lékin, uniñ bilen birlikte, mektep tili ana tili bolmi an balalar ana tilini nahayiti tézla yoqatıp qoyidu. Yal uz mekteptila emes, öyidimu hem undaq. Eger ana til mektep sirtidiki muhitta köp i letilse, kiçik balalarniñ ana tilni yoqatıp qoyu dericesimu tövenrek bolidu. Emma, eger öz milletidin bol an ki iler mektep etrapidiki rayonda topla ip ya ami an bolsa, balalar öz ana tilda sözle i ni mektepke kirip 2-3 yil ötkendin kéyinla untup kétidu. Uniñdin kéyin balalar ana tilini çü eni iqtidaridin pütünley qalmisimu, savaqda ve qérinda lari bilen mektep tilida sözle idi an, ata-anasi a mektep tilida cavab qayturidi an bolup qalidu. Bundaq balalar çoñ bol anda bolsa, ata-ana bilen bala otturisidiki til cehettiki perq bir héssiy azgal a aylanıp qalidu. undaqla balalar öziniñ milliy medeniyetini çetke qaqudi an bolup qalidu.

Balalarniñ ana tilni yoqatıp qoyu dericesini tövenleti üçün, ata-analar çoqum bir küçlük aile til programmisini yol a qoyup, perzentleriniñ ana tilni i leti pursetlerini eñ zor dericede köpeytıp béri i kérek. Mesilen, öy içide pütünley ana tilda sözle i , ana tilda kitab oqu , ana tilda maqale yazi ve esli yurti a bérıp tu qan yoqla qatarlıqlar. Bu cehette oqutquçılarmu nahayiti çoñ rol oyniyalaydu. Mesilen, oqutquçılar balalar a bir tilni artuq bili niñ intayin paydiliq i ikenlikini, qo tilliq bolu til ve eqil cehettiki bir çoñ netice hésablanidi anliqini çoñqur te viq qılsa bolidu.

6. Mektepte balalarniñ ana tilini ta lavéti balalarni ta lavetkenlik bilen baraver. Eger mektep a kara yaki yo urun halda balalar a "öz tiliñ bilen öz medeniyetiñni mektep içige ekirme" dégendek signaldin birni bérıdiken, ular özleriniñ kimlikiniñ merkeziy qisminimu mektep içige ekirmeydu. Ularda mu uniñ a ox a ta lavétılı héssiyati peyda bolsa, ularniñ ders aña tiki aktipliqi bilen i ençimu zor dericede acizla idu. Oqutquçılar balalarniñ til ve medeniyet cehettiki kimlikini passip halda qobul qılsa yéterlik emes. Ular çoqum te ebbuskar bolup, balalarniñ til cehettiki kimlikini étirap qili i kérek. Mesilen, mektep içi ve mektep etrapı a balalarniñ ana tilida yazıl an te viqat qe ezlerini çapla , ularni bir qisim maqalelerni ana tilida yazi qa ri betlendürü ,

hemde oqu uçılarnıñ öz ana tili ve milliy medeniyeti cehettiki alahidilikini aktipliq bilen qobul qilidi an ve mueyyenle türidi an sinip muhitini berpa qılı qatarlıqlar.

4. Balalar a kkinçi Tilni Ögeti ni Qançe Ya tin Ba lasa Eñ Muvapıq?

Amérika hökümeti mexsus tetqiqat guruppisi te killep, neççe on yıl vaqıt serp qılıp, qo tilliq maarip to risidiki penniy nezeriyelerni topla andin keyin, bu nezeriyevi matériyallarni her bir eherniñ maaripni ba quru orunlari a tarqatıp bergeni. Balalar a qaysi tilni ikkinçi til qılıp ötü , ikkinçi tilni qançe ya tin ba lap ötü ve uni qandaq usul bilen ötü ni her bir eherdiki balalarnıñ ata-analari bilen mektep birle ip qarar qil an. Men körgen matériyallar a esaslan anda, Amérikaniñ balalar a çet el tili ögeti tiki ehvali mundaq iken:

- Köpinçe ehvalda, balalar a bir çet el tilini ögeti ni ba lan uç 4-siniptin ba laydiken. kkinçi til ögeti ni 6-sinipta ba li an mekteplermu bar iken. Bezi mektepler çet el tili, bolupmu spaniye tili ögeti ni ba lan uç 1-siniptin ba li an bolsimu, ders miqdari intayin az, mesilen, her heptisi 15 minuttin 30 minutqıçe iken. Amérikida Méksikiliqlarnıñ nopus sani intayin köp bolup, ularniñ Kaliforniyediki nopus nisbeti 50 pirsenttin a idu. uñla qa Amérikadiki nur un mektepler spaniye tilini birinçi çet el tili qılıp tallaydu.
- Méksikadin köçmen bolup kelgen balalar a açqan mexsus siniplar bar bolup, ular ba lan uç 4-sinipi a kirgıçe hemme derslerni spaniye tilida ögenidiken.
- Hazır içe bayqal an ilmiy nezeriyelere esaslan anda, eger bir bala 10 ya qa kiri tin burun bir çet el tilini ögeni ni ba lasa, a u tilda u tilni ana til qil an millet ademleridek seviyege yételeydiken.
- Amérika hökümetiniñ bir höcctide körsetili içe, balalarnıñ bir çet el tilida toluq savat çiqari i a 4 yildin 6 yıl içe vaqıt kétidiken. Démek, eger balalar ba lan uç 4-siniptin (yeni 9 ya qa kirgendin) ba lap ikkinçi tilni ögeni ni ba lasa, eñ uzun bol andimu toluqsizni püttürgüçe u tildin toluq savatini çiqirip bolalaydiken.

5. Çet Eldiki Qo Tilliq Maarip Tetqiqat Neticeleridin Qisqıçe Xulase

1. Balalarnıñ yat til (yaki ikkinçi til) iqtidari ikki tipqa bölünidu. Uniñ birsi sözle i tiki yat til iqtidari. Yene birsi oqu tiki yat til iqtidari. Bu ikkinçi iqtidar köpinçe Engilizçe matériyallarda "akadémik til iqtidari" (Engilizçe "academic language skills") depmu atilidu. Balalarnıñ sözle i tiki yat til iqtidarini yuqiri pellige yetküzü bilen oqu tiki yat til iqtidarini yuqiri pellige yetküzü üçün kétidi an vaqıt perqi intayin zor bolup, balalar sözle i cehette yerlik balalarnıñ seviyesige intayin tézla yéti valalaydu. Lékin, oqu tiki yat til seviyeside yerlik balalar a yétivéli üçün kem dégende 5 yıl vaqıt kétidu.

2. Balalarnıñ oqu tiki yat til iqtidarini tereqqiy qilduru tildin ba qa kespiy derslerdiki bilimini tereqqiy qilduru bilen ox a .

3. Balalarnıñ ana til seviyesi ularniñ keyin ögenidi an ikkinçi tildiki seviyesiniñ qandaq bolidi anlıqini belgileydu. Balalar a bir yat til ögetkende, uni bir ayrim çet el tili süpetide ögetmey, u yat tilniñ ana til bilen bol an munasiviti اساسida ögeti kérek. Mu undaq qil anda balalarnıñ oqu tiki yat til iqtidarini östürü sür'etini zor dericede tézletkili bolidu.

4. Eger balalar ba lan uçta ana tilni aldida ögenip, uniñdin toluq savatini çiqarmay turupla yene bir yat til ögenidiken, bu balalar kelgüside ana tildimu ve ular ögengen ikkinçi tildimu yérîm savatliq bolup qalidu. Bu ehval xelq'arada "yérîm savatliq qo tilliq" (Engilizçede "semibilingualism") dep atilidu.

5. Pütün dunya miqyasida élan qilin an ilmiy tetqiqat matériyallarida körsetili içe, mektepni ikkinçi tilda oqu an balalarniñ oqu neticesi mektepni ana tilda oqu an balalar bilen séli tur anda köp naçar bol an.

6. Ana til ve ikkinçi tildiki til seviyesi töven balalarniñ bilim ve eqliy tereqqiyatimu nahayiti asta bolidu.

7. Balalar a ikkinçi til ba lan uç 4-siniptin 6-sinipçiçe bol an vaqittin ba lap ögetilse eñ muvapiq bolidu. Eger balalar a bir çet el tili ögeti ni ular 10 ya qa to u tin burun ba lasa, ular a u yat tilda u tilni ana til qil an ki ilerniñki bilen ox a dericede savatliq bolalaydu. Balalarniñ bir yat tilda toluq savatliq bolu i üçün 4 yildin 6 yil içe vaqit kétidu.

8. Balalar a bilimni ünümlük béri üçün oqutquçi-oqu uçi otturisida çoqum mundaq bir munasivet bolu i kérek: oqutquçilar balalarniñ çü eni , este qalduru , höküm qili , xulase çiqari ve asasla iqtidarlarini tereqqiy qilduru i a toluq yol qoyu , bu iqtidarlariniñ tereqqiyatini ilgiri sürü , hemde oqu uçilarniñ milliy kimliki bilen özlükini mu teñ tereqqiy qilduru . Eger balalar özleri bilim éliyatqan cem'iyetke tevedek hés qilmaydiken, ularniñ oqu an bilimlerini özle türüvelî i mumkin emes.

6. "Qo Tilliq Maarip" Qandaq Bolu i Kerek?

Eñ yax i qo tilliq maarip programmisi mundaq üç xil xaraktérni öz içige alidu: derslerniñ hemmisi ana tilda ötilidu, bir yat til çet el tili dersi qilip sinipta ötilidu, hemde oqu uçilar ikkinçi tilda bir otturahal seviyege yetkendin kéyin, matématika ve ba qa bezi tebiy pen dersleri bivasite ikkinçi tilda, héç qandaq riqabeti yoq teriqede ötilidu. Bu yerdiki "héç qandaq riqabeti yoq teriqede" dégeniñ menisi, eger bu ikkinçi til Uy urlar a ötilidi an Xenzu tili bolup qalsa, yuqiriçi kespîy dersler peqet Uy ur balalardin terki b tapqan sinipçila ötülip, Uy ur oqu uçilar bilen Xenzu oqu uçilarni birle türüp ötülmeydu, dégendin ibarettur. Oqu uçilar mu u teriqede tedriciy halda asasiy oqu-oqutu siniplari a qo ulidu. undaq bol açqa, ikkinçi tilda ötülgén riqabetsiz kespîy dersler ana tilda ötüldi an dersler bilen ikkinçi tilda ötüldi an normal dersler otturisida bir kövrüklük rolini öteydu. Oqu baldaqiniñ yuqiri pelligige çiqqanda bolsa, peqet ana tilniñ til-edebiyat dersi bilen ictimaiy pen dersleri qatarliq tilni abstrakt ekilde qollani ni telep qilidi an derslerla ana tilda ötüldi. Oqu uçilar ikkinçi tildiki oqu-oqutu sistémisi a toluq köçüp bol andimu, yuqiri seviyelik ana til dersi "mecburi dersler" qatarida emes, "ixtiyariy dersler" qatarida ötilidi an bolup, xali an oqu uçilar bu dersni tallap oqup, öz ana tilini davamlîq tereqqiy qildursa boluvéridu. Mu undaq oqu-oqutu usulini qollan anda, balalar ana til a eñ éhtiyacliq vaqtida ularni ana tilda oqu ili qoyup, ularniñ öz ana tilidin bek baldur, ikkinçi tilda ders añla seviyesige yetmey turupla ayrilip qali iniñ aldini al ili bolidu. undaqla bu programma balalarni öz ana tilda eñ yuqiri seviyeçiçe oqu purseti bilen temin étidu.

Meniñ bu heqtiki teklip ve pikirlerim tüvendikiçe:

1. Hazirçi ba lan uç 1-sinipidin ba lap hemme derslerni Xenzuçida ötidu an, Uy ur tili élipbesini 3- ya ki 4-yilliqqa çiqmi içe ötmeydi an tüzümi pütünley emeldin qaldurup, Uy ur balalari a 4-sinipça köçkiçe hemme derslerni peqet Uy ur tilidila ötüp, Xenzu tili dersni 4-siniptin ba lap ötidu an tüzümi yol a qoyu . Eger Uy ur diyaridiki "qo tilliq maarip" niñ meqseti, til bilen tebiy-pen ve sanaet penleride Uy ur oqu uçilarniñ Xenzuçe savatini toluq çiqari bolidiken, u halda Uy ur diyari a Amérikanîñ qo tilliq maarip programmisi eñ muvapiq kélidu.

2. Ba lan uç mekteptiki Uy ur balalariniñ til, bilim ve eqil cehettiki tereqqiyatini i qa a uru ta, "ba qa kelgende batur bolu " rohi bilen "yéñi bösü hasil qili " usuli héç qandaq ilmiy asasi bolmi an usullar bolup, ularni pütünley emeldin qalduru . Méniñçe hazir mu undaq ilmiy asasi yoq idiyelerniñ Uy ur balalari a élip kélivatqan eqliy tereqqiyat cehettiki ziyani intayin çoñ boluvatidu. Amérikadiki mutexessislerniñ körseti içe ba lan uç mektep oqu uçilari a qerellik halda tap uruq i leti niñ ularniñ oqu neticesi üçün ançe çoñ paydasi yoq bolup, ular üçün eñ muvapiq tap uruq miqdari, 1-sinipta her küni 10 minut, 2-sinipta 20-minut, 3-sinipta 30 minut iken. Uniñdin kéyinmu mu uniñ a ox a her yili 10 minuttin qo up mañsa bolidiken.

3. Uy ur tilida oqu tin Xenzu tilida oqu qa köçü tiki ötkünçi devirde til ve tebiyy-pen derslerini béridi an oqutquçilarniñ hemmisi qo tilliq bolu . Amérika del mana mu undaq qilidi an bolup, ular qo tilliq oqutquçilarni terbiyilep yétildürü , imtihan arqiliq ox imi an derice boyiçe "qo tilliq oqutquçisi" kini kisi béri , hemde mekteplerde riqabet اساسida tallap xizmet béri cehette bir muntizim qaide-tüzümlerni békitip çiqqan.

PAYD L N L ANESERLER

- BAKER C, A parents 'and teachers' guide to bilingualism. 2nd Edition. Clevedon, England: Multilingual Matters, 2000
- CUMM NS C., Language, pover, and pedagogy. Bilingual children in the crossfire. Clevedon, England: Multilingual Matters, 2000.
- SKUTNABB-KANGAS T., Linguistic genocide in education-or vorldvide diversity and human ri ts? Mahvah, NC: Lavrence Erlbaum Associates, 2000.
- _____, Language in the process of cultural assimilation and structural incorporation of linguistic minorities. Rosslyn, VA. National Clearin ouse for Bilingual Education, 1979.
- http://filebox.vt.edu/c/cmar al/exploring_bilingual_education.htm.
- http://vvv.umiç.edu/~ac213/student_procects05/be/alternatives.html.